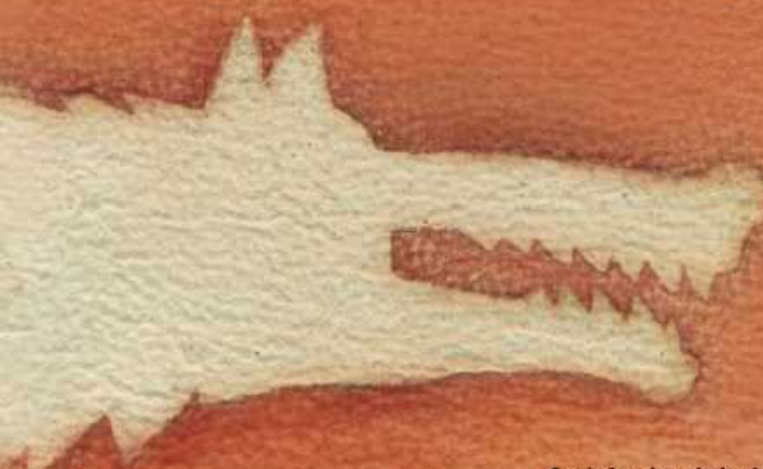

THOMAS HYLLAND ERIKSEN

Syndrom velkého vlka

Hledání štěstí
ve společnosti nadbytku

Společensko-ekologická edice
Nakladatelství DOPLNEK

THOMAS HYLLAND ERIKSEN

Syndrom velkého vlka

Hledání štěstí
ve společnosti nadbytku

THOMAS HYLLAND ERIKSEN

Syndrom velkého vlka

Hledání štěstí
ve společnosti nadbytku

Společensko-ekologická edice
Nakladatelství DOPLNĚNÍ

This translation has been published with the financial support
of NORLA.

Preklad této knihy finančně podpořila nadace NORLA.

PŘEDMLUVA PŘEKLADATELKY

Dostává se vám do rukou překlad další z knih norského sociálního antropologa a neúnavného popularizátora vědy, Thomase Hyllanda Eriksena. (V roce 2010 vyšlo v nakladatelství Doplněk již druhé vydání jeho knihy *Tyranie okamžiku*.) Stejně jako v předchozím díle, i v *Syndrom velkého vlka* autor vychází především ze situace v Norsku, zemi s rozvinutým sociálním systémem a nesmírným přírodním i jiným bohatstvím. Některé úvahy či stesky nad stavem společnosti či přemírou volnosti a konzumu mohou lidem, kteří v bývalém Československu zažili reálný socialismus, připadat poněkud úsměvné či přitažené za vlasy. Text tedy můžeme číst jako poučení o tom, jaké starosti budeme řešit, až se na úroveň Norska dostaneme. V mnoha ohledech jsou však Eriksenovy úvahy obecné a týkají se nás stejně jako Norů. Ať už si to připouštíme, či nikoli i my v České republice patříme ke „globální střední třídě“, o níž autor v textu opakovaně mluví. Že je náš HDP stále o dost nižší než norský nebo třeba německý, nehraje vlastně žádnou roli.

T. H. Eriksen je i v Norsku proslulý výmluvností a schopností zprostředkovávat komplikované myšlenky a koncepty srozumitelnou formou. Jeho knihy, ač patří k odborné literatuře, jsou přístupné široké veřejnosti, čtivé a zábavné. Text se hemží hovorovými obraty, odkazy na komiksy, sci-fi romány i autorovy osobní zážitky. Eriksenovou specialitou jsou také různá názorná přirovnání, jejichž cílem je čtenáři co nejvíce srozumitelněji přiblížit popisovaný jev. V jeho knihách se často objevují zmínky o nejruznějších osobách z norské historie, kultury a politiky, o jevech běžných ve skandinávské společnosti a v neposlední řadě o mnoha norských městech a místech. Mnohé z těchto odkazů by pro českého čtenáře nebyly srozumitelné. Proto po dohodě s autorem některé z nich vysvětlujeme, jiné nahrazujeme obecně známým ekvivalentem, k dalším připojujeme příklad z českého prostředí. Naším hlavním cílem bylo vytvořit srozumitelný a čtenářsky přívětivý text.

Daniela S. Zounková

PŘEDMLUVA

Žijeme v podivuhodné době, o níž se dá říct ledacos, rozhodně však ne, že je nudná. Svět nám závratnou rychlostí poskytuje velké radosti a stejně velké starosti a nikdo neví, co nás čeká za další zatačkou – zda bude toto století naplněno novými válkami, globální klimatickou katastrofou a vzrůstající nespravedlností, či naopak mírem a prosperitou. Vycházejí vědecky podložené knihy a články, které s vervou hájí všechny výše jmenované a ještě mnohé další scénáře. Každá z knih a článků pravděpodobně obsahuje něco pravdy, žádná však nemá celou pravdu. Budoucnost je otevřená a nejasná.

Když říkám, že žijeme v podivuhodné době, mám však na mysli cosi jiného než nejistotu ve vztahu k budoucnosti. My, kteří máme to štěstí a patříme ke globální střední třídě, jsme se totiž nikdy neměli tak dobře jako nyní, ovšem i tak si neustále stěžujeme. Existují výzkumy, z nichž vyplývá, že obyvatelé západního světa jsou v dnešní době přibližně stejně spokojení – či nespokojení – jako byli před padesáti lety. Jiné výzkumy ukazují, že lidé v Indii, Mexiku a Vietnamu jsou stejně spokojení jako my, i když jsou po materiální stránce mnohem chudší.

Tímto způsobem je nám připomínáno, že ke štěstí je nezbytné něco víc než podlahové vytápění v koupelně, terénní auto a tři DVD přehrávače. Možná je dokonce potřeba něco úplně jiného. A taková je také ústřední otázka této knihy: Co je potřeba k tomu, aby se člověk měl dobře, a proč nám není ještě lépe, než nám nyní je? Máme přeci všechno, my, co žijeme v dnešní době, a máme to štěstí, že patříme k nejbohatší pětině lidstva, tedy k oněm dvaceti procentům, která spotřebovávají osmdesát procent zdrojů. A stejně si stěžujeme.

Už dlouho si kladu otázku, co je třeba k tomu, aby se člověk měl dobře. Stačí víra, naděje a láska, nebo by si měl člověk spíš pořídit chalupu na horách a několikrát za rok vyrazit k moři? Jsou bohatí lidé šťastní, nebo jen frustrovaní z toho, že nejsou ještě bohatší? Přináší náboženská víra štěstí, či spíše úzkost? Našli indiští žebraví sádhuvé smysl života, nebo na něj jen rezignovali? Co se to stalo s lidmi, kteří

mají všechno, a stejně si stěžují? Můžeme se v této oblasti něco naučit od tradičních kultur, nebo se můžeme učit jen z jejich chyb? Když jsem začal shromažďovat materiál pro tuto knihu, neměl jsem žádné odpovědi, jen nejasné tušení. Musel jsem se nad sebou zamyslet a na některé věci jsem změnil názor.

Ve Skandinávii se o štěstí moc nemluví, to slovo je pro střízlivé a nábožensky vlašné protestanty příliš veliké a velikášské. Americká otázka „Are you happy?“ se překládá spíše jako „Máš se dobře?“ než jako „Jsi šťastný?“. Štěstí dosáhnou princ a princezna na konci pohádky, a ti pak „žijí šťastně až do smrti“. Mnohé samozřejmě napadlo, že Popelka se časem asi taky naštvála, když princ začal prdět v posteli, že Sněhurka třeba chtěla studovat práva než do omrzení pořádat jeden ples za druhým, a že je docela možné, že Šípková Růženka každou druhou noc usínala s pláčem, protože jí nedovolili zúčastnit se ani jedné křížové výpravy proti pohanům, kteří obsadili biblickou zemi.

Každopádně je slovo štěstí v našem jazyce téměř nemravné; spíše jsme ochotni akceptovat termín „kvalita života“, což ovšem mnohým zní formálně a suše. Ale výraz „mít se dobře“ nikomu problém nedělá. Mít se dobře je něco, co všichni chtějí a co jsou ochotni také přiznat. I lidé, kteří by nikdy nedokázali nahlas vyslovit „miluju tě“ nebo „jsem úplně šťastný“, dokážou bez problémů vyslovit „mám se dobře“ jak v první, tak ve druhé a třetí osobě. Kdokoli o sobě může bez mrknutí oka prohlásit, že se má dobře, nebo se na to druhého zeptat, a neupadne u toho v podezření, že je homosexuální nebo zamilovaný.

Mít se dobře (norsky *trives*, pozn. překl.), severský příbuzný dánského slova *hygges*, je kulturní zvláštnost, ve které Norové a Švédové excelují. Nedávno jsem slyšel o jednom indickém tatínkovi, jehož syn měl nastoupit do mateřské školy v Oslu. Otec ho první den přivedl, zdvořile se představil vedoucí oddělení a zeptal se: „A co se tady učí?“

Učitelka na něj chvíli nechápavě hleděla, rychle se však dovtípila, profesionálně se usmála a odpověděla, že se neklade žádný zvláštní důraz na to, aby se děti něco konkrétního naučily; nejdůležitější je, aby se měly dobře.

Předpokládám, že otec odešel do práce s vědomím, že tuhle zemi nikdy beze zbytku nepochopí.

Bonheur, Glück, happiness, geluk, felicidad, felicità, lycka... dokonce i v blízkce spřízněných západoevropských jazycích se používají slova zcela odlišného původu, mluví-li se o štěstí. A použitý výraz má v různých jazycích úplně jiné konotace. Jsou-li tak veliké rozdíly mezi kulturami, které jsou si jinak dost podobné, je třeba předpokládat, že vystoupíme-li ze severoatlantického kulturního okruhu, rozdíly se ještě prohloubí. Existuje pro dobrý život vůbec nějaký společný jmenovatel? Dá se předpokládat, že ano. Každý, kdo má všech pět pohromadě, si nepřeje být uškvařen zaživa, zavražděn, uvězněn bez spravedlivého soudu, ztratit příbuzné nebo nedobrovolně chodit spát hladový. Lidské utrpení poznáme okamžitě, když se na nás hrne z televizní obrazovky, takže by se totéž mělo týkat také štěstí, nebo chceme-li raději použít střízlivějšího výrazu, příjemného živobytí. Musí existovat něco společného. Otázka zní, co to je.

V posledních letech jsem často lidem vykládal, že mám v plánu napsat knihu o štěstí nebo lépe řečeno o kvalitě života. To je obrovité téma, říkali někteří, vypadá to jako nemožný úkol. Co je pro mě ráj, může být pro jiného peklo, ne? Co jsou někteří ochotni vyvažovat zlatem, tomu se jiní za každou cenu snaží vyhnout, řekl spisovatel a muzikant Øivind Hånes. Jiní mi doporučovali různé filozofické, psychologické a ekonomické knihy. Další mi řekli jen „přečti si Dostojevského“. Někteří začali mluvit o Darwinovi, jiní o náboženství či lásce. Kolegové ze sociální antropologie (kromě několika výjimek) se podezřívavě škrábali za uchem, jakmile se v rozhovoru objevila slova jako štěstí nebo kvalita života. Pravda je, že společenskovědní obory se po celé 20. století popisem dobrého života zabývaly překvapivě málo. Všichni byli příliš zaneprázdnění znepokojením a zkoumáním utrpení, útlaku a moci, takže na štěstí nezbyl čas. To se v posledních letech trochu změnilo, ovšem není jisté, zda je tento nový trend („věda o štěstí“) dobrým či špatným znamením. V mém oboru zatím štěstí jako předmět výzkumu nebylo objeveno. Neil Thin, můj kolega ze Skotska, se v této souvislosti zmiňuje o průzkumu, který provedl v rozsáhlé databázi – ukázalo se, že sociální antropologové toho napsali mnohem víc o výrobě košíků z proutí než o pozitivní kvalitě života. Samozřejmě existují stohy článků o zdraví, pokračuje Thin, ovšem naprostá většina z nich se věnuje nemocem. Proto je v této knize méně antropologického

materiálu, než jsem si původně myslel. Obsahuje naopak více toho ostatního.

O štěstí a kvalitě života si každý něco myslí, ale nenajdete dva, kteří by měli stejný názor – výjimku tvoří vědci, a ti se buď tímto tématem zabývají z nějakého specializovaného úhlu, nebo ho naopak nezkoumají vůbec. Je tedy spousta důvodů, proč k němu přistoupit s otevřeným hledím.

Pracovní verzi rukopisu přečetla spousta lidí, kteří mě upozornili na trapné omyly nebo navrhli různá jiná zlepšení. Chtěl bych jmenovat zvláště následující (v abecedním pořadí): Harald Engelstad, Mariann Idstad, Henrik Sinding-Larsen, Kari J. Spjeldnæs a Arne Johan Vetlesen. Dlužím jim všem velký dík.

Oslo, leden 2008
Thomas Hylland Eriksen

DILEMA VELKÉHO ZLÉHO VLKA

Nuerové jsou šťastní, „když má rodina dost krav, které dávají mléko, protože pak jsou děti dobře živěné a ze zbytků je možno vyrábět sýr a nabízet příbuzným a hostům“.

E. E. Evans-Pritchard

Dopoledne jsem tu měl řemeslníka, kvalifikovaného řemeslníka. Byl to odborník na kabely a připojení, co se stará o kabelovou televizi. Můj televizor měl totiž v posledních dnech nekvalitní obraz. Zvuk byl v pořádku, ale obraz byl poněkud rozostřený, a stejný problém se objevoval na všech 23 kanálech.

Pomocí elektronického rádiového zaměřovače opravář zjistil, kde je chyba, vyšplhal na nejbližší stožár s telefonním vedením a spravil kabel. Celé to měl za chvíli hotové. Zjevně už to někdy dělal.

Využil jsem příležitosti, a než odešel, zeptal jsem se ho na pár věcí. Když jsem se totiž snažil zjistit, proč se nám tak náhle zhoršila kvalita obrazu, našel jsem si při té příležitosti spoustu podrobností o digitálním vysílání televize a o HDTV (*high definition television*). Kdybychom si pořídili dekodér, mohli bychom získat dalších dvacet kanálů; vlastně ještě víc, kdybychom si něco připlatili. O hodně víc kanálů, abych byl přesný. Ovšem kabelová společnost v reklamním letáku propagovala také HDTV, o níž se říká, že poskytuje nesrovnatelně lepší kvalitu obrazu než běžná televize. Lidé, kteří o HDTV diskutovali na síti, tvrdili, že už se teď na obyčejné vysílání na zastaralé televizi nemohou dívat. Teprve když si člověk pořídí HDTV, zjistí, jak hrubozrný obraz má tradiční televize a jak moc bliká.

Opravář na mé hloupé, ovšem zaujaté otázky jasně a srozumitelně odpovídal, ale z jeho řeči vyplývalo, že během několika let určitě budou mít HDTV všichni. Je to jen otázka času.

Rozhovor s opravářem mi v mysli vyvolal vzpomínky z dětství na dobu, kdy se v Norsku zaváděla barevná televize. Došlo k tomu poměrně pozdě. (Pozdě ve srovnání s čím? Samozřejmě ve srovnání s těmi, se

kterými se neustále porovnáváme, tedy hlavně se Švédy a hned po nich s Američany.) Prodej barevných televizorů se rapidně zvýšil až v době konání mistrovství světa ve fotbale v roce 1974; v tom čase se také začala barevně vysílat většina programů. Toho jara jsme výhody a nevýhody barevné televize zaujatě rozebírali na školním dvoře. Nakonec někdo řekl: „Jo jo, ale programy stejně nebudou lepší, když je začnou vysílat barevně.“ Tenkrát se nám tahle poznámka nezdála obzvláště hluboká či duchaplná a možná ani nebyla. Možná rodiče toho dítěte jen neměli dost peněz.

Uplynula nějaká doba, dejme tomu rok, a barevný televizor přestal být zvláštností. Sledovat černobílé vysílání začalo být pod naši úroveň. Dřív se nám nikdy nezdálo divné, že jsou všechny programy v odstínech šedé, protože to tak přeci bylo odjakživa.

O mnoho let později si lidé začali kupovat ploché obrazovky; zhruba ve stejnou dobu byly staré dobré krabice s poměrem stran 4:3 nahrazeny širokoúhlými televizemi. V průběhu několika let byly velké neformné skleněné obrazovky odsouzeny do technického muzea.

Ani ploché obrazovky neměly žádný vliv na kvalitu programů. Televize samozřejmě vypadaly moderněji a elegantněji, ale na to si člověk rychle zvykl a všechno bylo zase jako dřív.

Nevěřím, že by HDTV většině lidí přinesla štěstí. Jen nám přibude pár věcí, které nás budou dráždit: všechny programy, jež se nadále vysílají ve starém rozlišení; kanály, které tvrdí, že HDTV zavedou v průběhu podzimu, a neučiní tak; nemluvě o hrozných programech, jejichž kvalitu nezlepší ploché ani širokoúhlé obrazovky, digitální signál ani HDTV.

Podobné myšlenky člověka nejspíš dvakrát nepotěší. Pokud nám HDTV život nijak nevylepší, jak se má pak člověk postavit ke všem dalším projevům pokroku, vývoje a blahobytu? Přineslo ohromné zvýšení kvality bydlení od druhé světové války většině lidí větší pocit štěstí? Nejspíš ne. Najdou se tací, kteří tvrdí, že dětem způsobuje trauma, mají-li spát ve vlastním pokoji, navíc člověk si časem zvykne na všechno. Jeden americký psycholog, který provádí výzkumy lidského štěstí, tvrdí, že studenti v Minnesotě si namlouvají, že studenti v Kalifornii musejí být šťastnější, protože žijí v příjemnějším podnebí. Ve skutečnosti však kalifornští studenti nejsou ani více, ani méně šťastní než ti minnesotští.

Pěkné počasí pro ně totiž není nic zvláštního, mají ho přece neustále. Milostné problémy, ekonomika a zkoušky je znepokojují úplně stejně jako jejich kolegy na Středozápadě.

A pak si člověk v novinách přečte, že obyvatelé Nigérie a Vietnamu jsou neuvěřitelně šťastní, zatímco on sedí v tramvaji v jednom z nejbohatších a nejbezpečnějších měst světa a kolem sebe vidí všechny ty kyselé podzimní obličaje.

Něco tu nesedí. Celé 20. a velkou část 19. století byla politika založena na přesvědčení, že zvýšení materiálního blahobytu je jednoznačně pozitivní věc. V dobách, kdy lidé trpěli hladem a zimou, to nepochybně tak bylo, ale dnes? Nadále se chováme tak, jako by nám něco scházelo; pravda je, že nám cosi chybí, ale není to majetek.

Žádný z vrcholných politiků není ochoten zcela proměnit své politické cíle, přestože by to možná bylo nejlepší jak pro tuto zemi, tak pro celý svět a každého jednotlivce. Možná je to proto, že jsme přesvědčeni, že víme, v čem spočívá životní štěstí, možná jsme na tuhle otázku zkrátka jen zapomněli. Tolstoj v tom měl za sebe jasno. Slavný začátek románu Anna Karenina zní: „Všechny šťastné rodiny jsou si podobny, každá nešťastná rodina je nešťastna po svém.“ No, možná ano. V každém případě je zajímavé, že krásná literatura se jen zřídka zabývá štěstím jinak než ve snu. Často se sice objevuje krása, zvláště v poezii, ovšem obvykle ve formě melancholie, tedy spojená s vědomím pomíjivosti. Kdy jste naposledy měli v rukou román pojednávající o lidech, kteří našli rovnováhu, klid duše a harmonický vztah ke svým blízkým? Pamatuju si, že jsem několik takových knih četl. Literárně vzato měly jen malou hodnotu a snadno se zařadily po bok ideologicky zatížené literatury plné nezajímavých prkenných postav zalykajících se zarputilým pedantismem. Když chtěl Aldous Huxley, proslavený dystopií *Konec civilizace aneb Báječný nový svět*, na konci svého života vytvořit pozitivní utopii, napsal *Ostrov*, který je z pochopitelných důvodů proslulý spíše svými politickými myšlenkami než literární hloubkou. Dobré romány jsou mnohoznačné a nabízejí více otázek než odpovědí. Kromě toho v nich většinou vystupují lidé, kterým se život vymkl z rukou, kteří jsou vystaveni různým zkouškám či nepřízni osudu nebo usilují o něco, co dříve či později skončí zklamáním a frustrací. Pravda je, že v mnoha případech je na konci dobré knihy naděje. Štěstí tedy začíná až poté, co

spisovatel ztratil zájem a za příběhem udělal tečku. S nadsázkou můžeme říct, že většina nositelů Nobelovy ceny za literaturu jsou specialisté na popis lidského utrpení ve všech jeho podobách. Chce-li člověk knihu s jednoznačně pozitivním koncem, musí si často vystačit s červenou knihovnou.

Má tedy Tolstého vypravěč pravdu – a s ním stovky tisíc společenskovedních badatelů, které zajímají výhradně problémy? Zdá se, že štěstí je nudné téma, protože lidskému dramatu dávají obsah a formu konflikty a nepřízeň osudu.

Ovšem je-li skutečně pravda, že štěstí není pro literaturu dostatečně nosné, je i to samo o sobě zajímavé. Pokud je opravdovým literárním tématem jen to, co člověka činí nešťastným, co mu v duši vytváří touhu, vyplývá z toho, že ústředním tématem literatury je tak i tak štěstí, neboť vytváří vábivý cíl v dálce, díky němuž je možné překonat zoufalství a dát svým tápavým pokusům jasný směr. Štěstí je dialektickým protikladem utrpení; jedno implikuje druhé. Štěstí je tudíž přítomno v každém popisu trápení jako implicitní kontrast; je tedy příliš banální, aby zasloužilo pozornost samo o sobě? No, kdyby byli v 19. století všichni obyvatelé Evropy šťastní, byli bychom jistě ušetřeni romantismu.

Možná je skutečně nuda mít se dobře. Možná právě to je ta příčina, proč si neustále nacházíme nové důvody k nespokojenosti. Neboť jak nás noviny i ostatní média opakovaně upozorňují, v naší části světa „jsme se nikdy neměli lépe“. A mají projednou pravdu, držíme-li se měřítek, u nichž panuje jakási shoda. Pravda je, že v našem severozápadním cípu světa jsme za poslední zhruba půlstoletí, co uplynulo od druhé světové války, dosáhli fantastických životních podmínek. Zároveň s nárůstem bohatství však stále většímu počtu lidí pomalu dochází, že život v ráji nám nepřinesl štěstí; jsme trochu ufnukaní a frustrovaní, mentálně podvyživení a bloudíme bez cíle.

My, kteří máme to štěstí být na světě na počátku třetího tisíciletí, žijeme objektivně viděno v ráji. „My“ v této souvislosti bohužel nezahrnuje celé lidstvo, nýbrž jen jeho nejbohatší pětinu, něco přes miliardu lidí, tedy globální střední třídu. My, co žijeme ve vilových čtvrtích globální vesnice, co máme připojení k internetu a mobilní telefon, přemýšlíme, co si dáme k obědu, a sníme o úžasné dovolené. Nikdy předtím

nemělo tolik lidí takový luxus – tolik věcí, tolik příležitostí k zábavným volnočasovým aktivitám, tak dobré zdraví, takovou možnost volby, tak vysokou předpokládanou délku života. Úplně obyčejní lidé si užívají materiální úroveň, která ve většině oblastí převyšuje životní standard šlechty před sto padesáti lety.

Ponechme stranou, že máme méně křišťálových lustrů a dostihových koní, možná také méně broušeného skla a soukromých komorních orchestrů než aristokracie 19. století. To je ale možná dobře. Vědci se v polovině 19. století pokusili odhadnout, kolik koňského hnoje bude pokrývat londýnské ulice v roce 1950, bude-li stejným tempem pokračovat tehdejší rozvoj, a čísla byla skličující. Pesimisté předvíдали, že v blízké budoucnosti bude možné přejít Piccadilly Circus pouze v gumácích. Pár let poté se objevila podzemní dráha a ještě o pár desítek let později se z koní stala pouhá turistická atrakce, stejně jako z vorvaňů na Lofotských ostrovech. Objekt sám – tedy kůň nebo velryba – se fyzicky vůbec nezměnil, ale náhle je kuriozitou, nikoli potřebným zdrojem.

My z globální střední třídy se docela dobře obejdeme bez dvou set broušených skleniček a okázalých nepraktických lustrů. Komorní orchestry byly už dávno nahrazeny levnými asijskými stereopřehrávači, které reprodukuje hudbu ve stejné kvalitě jako originál.

Úplně obyčejní lidé, náležející do globální střední třídy, což se týká prakticky všech obyvatel severní Evropy, žijí ve velkolepém luxusu bez ohledu na to, s kým se člověk srovnává. Bydlíme v nezakouřených, vyhřátých, světlých a v neposlední řadě prostorných obydlích. (V roce 1946 mělo průměrné evropské obydlí dva pokoje, kuchyni a koupelnu.) Můžeme jíst víceméně to, na co máme chuť. Potraviny mají zajištěnou kvalitu a většinou chutnají výborně. (Že se tak úplně dobře nemají zvířata, je jiná věc, ale zvířata to dřív taky neměla snadné.) Díky zlepšeným výrobním postupům chutná levné krabicové víno z Austrálie nebo Jižní Afriky lépe než nápoje, které se před několika sty lety podávaly na královských dvorech. Na rozdíl od šlechty v 19. století si však dnes můžeme celoročně pochutnávat na banánech, pomerančích a na všemožných chutných a podivuhodných potravinách, o kterých oni nikdy neslyšeli.

Knihy jsou v současnosti neuvěřitelně levné. Mnohé stojí méně než průměrná hodinová mzda a výběr je téměř neomezený. Kdykoli můžeme

poslouchat oblíbenou muziku, a to i době, kdy muzikanti spí. Když si vezmeme čtyři, pět či šest týdnů dovolené, na které máme každoročně nárok, mohou miliony z nás její část strávit v pohodlném hotelu v nějaké vzdálené zemi. Každý rok. Před sto lety většina lidí neměla vůbec žádnou dovolenou; před padesáti lety jeli nejspíš pod stan k Máchovu jezeru, před třiceti lety byla i Jugoslávie exotika; dnes už se Thajsko považuje za celkem běžnou destinaci. (Tedy očima Evropana; pro většinu obyvatel Thajska je to stále ještě něco jiného než běžná turistická destinace – je to nadále Thajsko.) V roce 2006 vyrazili čtyři z pěti Norů na delší dovolenou do zahraničí; průměrně strávili dva týdny někde v hotelu. Z toho vyplývá, že taková dovolená už dávno není nic výjimečného.

Když má příslušník globální střední třídy volnou chvíli, a těch má dost, protože pracovní doba se v posledních sto letech postupně zkracovala, nabízí se mu spousta různých možností. Mnozí se věnují různým volnočasovým aktivitám od golfu po pěvecký sbor, ale mohou se také nechat bavit někým jiným. Koncertní sály, kina, sportovní centra a divadla prodávají vstupenky, které si může dovolit skoro každý, ale doma má naprostá většina televizi s rozmanitým výběrem zábavných a vzdělávacích programů. V posledních letech se významným zdrojem zábavy a poučení stal také internet.

Úroveň vzdělanosti stoupá a podíl nebezpečných a vyčerpávajících zaměstnání byl redukován na naprosté minimum. V zemi, jako je Norsko, je úroveň nezaměstnanosti na historickém minimu. Počet hodin, které ženy stráví domácími pracemi, se postupně snižuje od druhé světové války, zatímco velikost podlahové plochy bytů roste.

Kromě toho žijeme déle než předchozí generace včetně šlechty, která často umírala v mladém věku na tuberkulózu nebo na zármutek. To se týká i rozvojových zemí s výjimkou afrických států, které jsou nejhůře postiženy AIDS. V roce 1900 se lidé na Zemi dožívali v průměru 31 let; o sto let později to bylo 66,8 let a v mnoha nejbohatších zemích světa je to kolem 80 let. Mnozí ze čtenářů této knihy se dožijí 100 let. Jsme zdravější než předchozí generace, a to díky lékům a očkování, lepší výživě a v neposlední řadě také díky změnám ve způsobu práce. Odlišné a nebezpečné práce v zemědělství a průmyslu byly v této části světa odstraněny a v naší globální společenské třídě je výjimkou, že by

lidé byli fyzicky opotřebovaní ve 40 letech, nepočítáme-li v to profesionální boxery a zápasníky ve volném stylu. Dnes se zkrátka stárne jinak než dřív. Před několika lety zemřel můj blízký kolega; bylo to velmi smutné zvláště proto, že umřel tak mladý, bylo mu teprve 62 let. Ovšem ještě v roce 1928 předpovídal americký demograf Louis Dublin, že se průměrná délka života zvedne dokonce na 64,57 let. Byl optimista, protože v jeho době se lidé v USA dožívali průměrně 57 let. (On sám žil až do 87 let.)

Když Paul McCartney v roce 2006 slavil 64. narozeniny, našla se na celém světě spousta dychtivých novinářů, kteří srovnávali text prastaré písně „When I’m Sixty-Four“ (byla to jedna z prvních, napsal ji v šestnácti letech) s jeho současným stylem života. Shodovalo se jen máloco. Není to pouze tím, že McCartney nežije zcela obvyklým stylem života. Popis v jeho písni odpovídá jiným šedesátníkům, než je on sám.

Především žijeme asi o deset let déle než v roce 1967; člověk, kterému je dnes 64 let, má tedy před sebou zhruba tolik let, s kolika mohl počítat 54letý v roce, kdy vyšla nahrávka *Sgt. Pepper’s Lonely Hearts Club Band*. Většina lidí tohoto věku, patřících ke globální střední třídě, ještě nezažila pocit „usychání“, jak se tomu v písni říká, a velká část z nich netráví většinu času tím, že by „seděla u krbu a štrikovala svetry“. Mnozí se těší na důchod, který v dnešní době začíná o tři až pět let dříve než v roce 1967, a na to, jak se budou moci věnovat svým zájmům a realizovat se svobodnějším a uspokojivějším způsobem než v letech vyplněných prací. Zatímco ještě nedávno byl na vrcholu kariéry člověk zhruba v padesáti letech, dnes zdaleka není odepsaný ani v šedesáti. Mnozí lidé v tomto věku jsou štíhlí a mají dobře formovanou postavu, chodí v riflích, krmí se pilulkami na potenci, barví si vlasy a poslouchají rock. Část mužů tohoto věku má sice na hlavě pleš, jak to McCartney popisuje, ale jen minimum z nich se musí velmi uskromnit, aby si mohli dovolit výlet na ostrov Wight. Dnes je řeč spíše o Maledivách.

Jedno choulostivé téma ale McCartney přece jen otevřel: Když se ptá *Will you still need me*, dotýká se problému pro naši společnost zcela zásadního. Další řádek jeho textu zní *Will you still feed me*, což se dá číst jako převrácení téhož, a vykládat tedy jako „Will I still need you?“. Píseň tedy mluví o vzájemné závislosti. Ovšem bez ohledu na to, kdo koho bude krmit, je ten druhý řádek už *passé*. V dnešní době není nic

levnějšího než jídlo. V roce 1960 utratila průměrná norská rodina 39 % svého příjmu za jídlo, přestože se ženy v domácnosti předháněly v tom, která dokáže přijít na levnější náhražku, aniž by si toho strážníci povšimli. V roce 2007 se toto číslo pohybovalo kolem 9 %, ženy v domácnosti v podstatě vymizely a většina obyvatel si může dovolit jíst maso tak často, jak si jen usmyslí.

Už nějakou dobu žijeme v ráji. Větší část příslušníků globální střední třídy zná absolutní nedostatek a chudobu jen z vyprávění nebo z médií. Žijí-li v zemi s velkými třídními rozdíly, občas zahlédnou chudobu cestou do práce nebo za zábavou. Výjimku tvoří přistěhovalci z chudých zemí a jejich děti. Pro ně je chudoba živoucí vzpomínka a v jejich domovské zemi nepřítomnější skutečnost.

S rájem se pojí dvě obecné vlastnosti, které se hodí zmínit. Za prvé – a to se týká všech rájů na zemi – víme, že nemohou trvat věčně. Za druhé, a to se týká speciálně našeho ráje, víme nyní, že objektivně rajske podmínky nečiní obyvatele ráje nutně šťastnými. Studie z Velké Británie a USA ukazují, že subjektivně prožívaná kvalita života se nijak zvlášť nezvyšuje od roku 1950, tedy od doby, kdy se nejezdilo na dovolenou do zahraničí, nebyly mobilní telefony ani barevné televize a v sobotu se chodilo do práce. Existují výzkumy, které naznačují, že pohoda nemá jasnou spojitost s příjmem, tedy minimálně pro ty, kteří nežijí v absolutní bídě. Vědci se v tomto zcela neshodují. Někteří jsou toho názoru, že zvýšení příjmu by neznamenalo žádný rozdíl jen pro 25 % nejbohatších obyvatel země, zatímco jiní si myslí, že u většiny lidí se míra spokojenosti se zvýšením příjmu nemění, jakmile dosáhnou přiměřeného životního komfortu.

„Máme vše, ale to je vše, co máme,“ říkával kdysi zpěvák a satirik Ole Paus. Tohle úsloví se již dvakrát vyskytlo v novoročních projevech norských premiérů, aniž by se to však promítlo do reálné politiky. Nadále platí, že prosazovat nižší spotřebu a snížený materiální standard se rovná okamžité politické sebevraždě (pokud se tomu nedá jiné jméno, například lepší pohoda a větší svoboda).

V žádné společnosti se nikdy tolik lidí nemělo tak dobře a nemělo obdobné množství příležitostí. Zároveň se nikdy tolik lidí nemělo tak špatně. Před pár lety jsem četl v norských novinách rozhovor s jedním

mocným byznysmenem. Jak se na takový rozhovor sluší, nemluvil pouze o práci, ale filozofoval o životě obecně. V jednom místě se zmínil, že strašně rád chodí na výlety do bažin – ano, dokonce prohlásil, že má dojem, že výlety do bažin jsou velmi nedoceněná činnost a že by se jim mělo věnovat více lidí.

Nezní to moc zábavně. Bažiny jsou placaté a jednotvárné. Když tudy člověk jde, čvachtá mu pod nohama, musí si vzít holínky a pořád se soustředit na to, kam šlape. Když jde člověk bažinou, nemůže zkrátka dělat nic jiného, než jít bažinou.

Pravda je, že právě o tu jednotvárnost a šedivost při výletech do bažin jde. Onen zaneprázdněný kapitalista, který tráví více než sto dní v roce na služebních cestách, na schůzích, na letištích, s mobilním telefonem v ruce nebo před monitorem počítače, má ohromnou potřebu nedělat nic jiného než tiše jít. Možná by se dokonce dalo říct, že Norové, kteří jsou v podstatě pragmatičtí a praktičtí lidé, obecně získávají své náboženské prožitky v přírodě: tam se konečně dostanou do kontaktu sami se sebou a možná i s něčím jiným, nepopsatelným, božským.

Zmíněný podnikatel zjevně chodil na výlety do bažin málo často. Až bude jednou ležet na smrtelné posteli (doufejme, že po dlouhém a naplněném životě) a bude přemýšlet nad svým životem, zcela jistě nebude litovat, že příliš často podnikal výlety do bažin, abych tak řekl. Ocitl se ve špatné společnosti a byl příliš zaměstnaný získáváním peněz a moci, než aby měl čas na to, co ho bavilo nejvíc. Mnozí podnikatelé a vysoce postavení lidé nezřídka svým blízkým říkají: „Teď zrovna vůbec nemám čas, ale už brzy to bude lepší, určitě!“ Jen kdyby to tak skutečně bylo. Ve skutečnosti to říkají celý život a tenhle syndrom se rychle rozšiřuje celou společností. Všichni zrovna teď vůbec nemají čas, ale už brzy to bude mnohem lepší.

Možná že se v téhle situaci poznáváte, vůbec se to totiž netýká jen přepracovaných šéfů. Když se někdo zeptá, většina lidí odpoví, že nejvíc si cení dobrého kontaktu s blízkými přáteli, dětmi nebo rodinou, času stráveného v přírodě, umění a literatury, dobrého jídla, chození na ryby, hudby nebo něčeho podobného. Zároveň však větší část života žijí s jazykem na vestě a s frustrací, že nestíhají vše, o čem si myslí, že by stíhat měli.

Podle jednoho výzkumu z roku 2001 se jen 9 % Norů domnívá, že se v budoucnosti bude v naší společnosti lépe žít. 44 % má dojem, že to

bude spíše horší. Ještě zajímavější ovšem je, že celých 38 % si myslí, že se naše společnost v posledních letech zhoršila, a jen 23 % je přesvědčeno, že se naopak zlepšila. Není jasné, jak si tato čísla vykládat, jednoznačně však ukazují rozpor mezi růstem materiální úrovně a subjektivním prožitkem spokojenosti, pokud tedy člověk těmto výsledkům věří.

Ve zmíněném protikladu se ukrývá politická rozbuška. Bohaté země se nacházejí v unikátní historické situaci. Máme tolik peněz, že nikdo přesně neví, jak je nějakým rozumným způsobem využívat. Máme vzdělané a zdravé obyvatelstvo a ve srovnání s jinými historickými epochami nás netrápí žádné sociální problémy, které by stály za zmínku. I chudí a sociálně vyloučení mají v podstatě dostatek jídla a oblečení. Zároveň však v současné západní společnosti panuje taková nouze o vize, že jediné, co politici nabízejí, jsou o něco nižší daně, o něco lepší školy, o něco kratší čekací lhůty v nemocnicích a o něco levnější potraviny. To je dost slabé, vezmeme-li v úvahu fakt, že problémy chudoby světa zdaleka nejsou vyřešeny, problémy životního prostředí dosahují globálního měřítk a že jsme všichni v podstatě na jedné lodi.

V mediální realitě je cosi surrealistického, když si v novinách jeden a týž den můžeme přečíst následující titulky: LED NA PÓLECH SE ROZPOUŠTÍ RYCHLEJI, NEŽ SE PŘEDPOKLÁDALO a LETECKY DO THAJSKA SKORO ZADARMO! Všichni, kteří umějí číst a už někdy slyšeli o skleníkových plynech, chápou, že tahle aritmetická hádanka, tahle nesignifikantní míchanice znepokojení a nadšení zkrátka nemá řešení. Musíme si vybrat mezi ledními medvědy a levnými letenkami. Děti v deseti letech nemají s chápáním takových věcí problém. (Problémy ledních medvědů jsou smutné, ale v mém světě – i když se to zjevně netýká světa médií – je mnohem smutnější to, že v důsledku globálního oteplování se mnoha milionům lidí na světě zhoršily podmínky k životu.) Nebo si dnešní generace bude užívat levných letenek do ciziny a účet za nás potom zaplatí naši vnuci? Dnes to tak každopádně vypadá. V praxi na tento podivný rozpor upozorňují pouze ekologičtí moralisté. Tihle lidé mají skoro vždycky pravdu – ovšem nedělají to dobře. Vyvolávají v lidech špatné svědomí, místo toho, aby apelovali na princip slasti. Špatné svědomí ještě nikdy svět nezměnilo.

Na společnosti bez vizí je něco malého a opovrženého. Před několika lety mělo Norsko ministerského předsedu, jehož hlavní vlast-

ností byl nepřehlédnutelný zájem o fotbal. V době psaní této knihy máme ministerského předsedu, který kromě toho, že polovinu obyvatel země našťaval přiznáním, že ho fotbal absolutně nezajímá, dělá všechno proto, aby vypadal spíše jako výkonný ředitel než jako politik. Příště možná nastoupí předseda vlády, který bude tvrdit, že změny klimatu nejsou politická záležitost. (Co by nás pak ještě mohlo potkat? Popírač holocaustu s rasistickými sklony?)

Nedostatek vizí v politice znamená, že lidé mají pocit, že jsou všechny problémy vyřešeny. Protože k čemu jsou velkolepé projekty, když je obyvatelstvo zdravé, vzdělané a dobře živené? Vizionářská či také utopistická ideologie patří do 19. století. Ve 20. století proběhlo několik pokusů uvést některé utopie do praxe. Skončilo to špatně. Velmi špatně, máme-li být upřímní. Marxistické utopie se po převedení do praxe navlas podobaly zajateckým, nebo dokonce koncentračním táborům, a pokud se dnes některý z komunistů odváží vyjádřit myšlenku, že Stalin byl „ze 70 % dobrý a ze 30 % špatný“, všichni kolem něj se zahanbeně otočí zády. Nacismus byl svým způsobem také utopie, zároveň však šlo o největší humanitární katastrofu 20. století (jediným důstojným soupeřem je v tomto ohledu právě stalinismus).

Možná však utopie v malém měřítku přeci jen existují. První utopii moderní doby popsal Thomas More v imaginativním eseji *Utopia* (název samotný znamená něco jako „ne-místo“) z roku 1515. Tato utopie možná připomíná křesťansko-socialistický kolektiv, kde jsou všichni obyvatelé zcela solidární jeden s druhým, pracují, věří v Boha a užívají si všeobjímající důvěry. Přestože byl More křesťan, popsal ráj bez hada. Nakonec se však i v této verzi zahrady edenské had objeví, přijde však zvenčí v podobě morálně zvrhlých cizinců.

Utopie Thomase Morea připomíná také „přirozený stav“, který dvě stě let poté popsal Jean Jacques Rousseau, a také pozdější Marxovo a Engelsovo líčení „prvotního komunismu“. Zatímco Moreova společnost je na tehdejší poměry moderní, Rousseau i Marx s Engelsem popisují společnost využívající jen základní technologie, jednoduchou děbu práce a omezené možnosti zneužití moci ve větším měřítku. Nevím přesně, proč tak vytrvale přežívá idea, že tradiční společnosti, zvláště nemytí lovci a sběrači, vlastnily záhadnou ekologickou moudrost a měly intuitivní vhled do tajemství lidského života, což jejich členy činilo

pokojnými a šťastnými. Je pravda, že mí kolegové sociální antropologové k rozšíření tohoto mýtu částečně přispěli, ovšem na jejich obranu je třeba říct, že někteří z nich už se sto let také snaží tento blud vymýtit.

Na druhou stranu bychom neměli přehlížet fakt, že společnosti bez peněžní ekonomiky nebo společnosti, kde peníze hrají jen minimální roli, na tom mohou být v otázce spokojenosti poměrně dobře. Vzorem stresovaných a životem unavených obyvatel západního světa, kteří hledají jednoduchý, harmonický a možná i duchovní život, byly po mnoho let malé himálajské národy. Sen o Šangri-La už byl nějakou dobu na světě, když v roce 1933 vydal James Hilton román *Ztracený obzor*. V knize popisuje skupinu Angličanů, kteří jsou nuceni nouzově přistát v dalekém himálajském údolí, jehož obyvatelé žijí v harmonii s přírodou i jeden s druhým, povznášeni mírným buddhismem a laskavostí přátelského lamy. O pár desetiletí později se slavnou Hiltonovou knihou (a neméně slavným filmem Franka Caprase *Ztracený obzor* z roku 1937) inspiroval Carl Barks při tvorbě kresleného komiksu *Tralla La*. Příběh začíná v pokladnici Kačerova, kde se multimilionář strýček Skrblík nachází na hranici nervového zhroucení. Lékař mu předepíše klid a odpočinek a Skrblík se rozhodne odjet na místo, kde „nejsou žádné peníze a bohatství nic neznamena“. Dostane se do himálajského údolí Tralla La, kde lidé žijí v pokoji a nic k tomu nepotřebují. Dlouho se Skrblíkovi ve společnosti, kde neznají peníze ani jiné předměty z kovu, daří dobře, mezi místními se proslaví jako zedník. Jenže pak jeden z obyvatel údolí, Hop Sing, objeví kovovou zátku ze Skrblíkova letadla. Aniž by o tom uvažoval, věnuje Skrblík Hopu Singovi zátku a ten ji okamžitě za deset ovcí prodá. Jako vlastník celých pěti kovových zátek se Skrblík okamžitě stane nejbohatším obyvatelem celého údolí.

V Barkově příběhu to nakonec se zemí Tralla La dopadne dobře (zůstane harmonicky nedotčena nenasytností okolního světa), ovšem naprostá většina skutečných obyvatel země Tralla La by měla s odmítnutím modernity mnohem větší problémy. Ať tak či tak, modernita je naším osudem, a naše cesta k dobrému životu by tento fakt neměla ignorovat. Kromě toho je k dispozici mnoho příkladů moderních společností, které se sice v menším měřítku, ovšem zajímavým způsobem snaží o odstranění utrpení. Už od 19. století byly prováděny experimenty s rovným platem, k dalším příkladům patří princip „každý podle